

Lars J Larsson

Sören Norby, Moskva och Grönland

I.

»De flyr emellertid sällan till ryssarna, utom då det inte finns något ställe att leva på och ingen säkerhet någon annanstans. Så var fallet på min tid med en viss Severinus Nordwed, amiral på havet hos Christian, kung av Danmark.»¹ Så skrev den österrikiske diplomaten Siegmund von Herberstein efter ett besök i Ryssland år 1526. Herberstein beskrev Sören Norby, som flytt till ryssarna detta år. Han hade då förlorat en sjöstrid vid Blekinges kust mot en dansk-lybsk flotta den 24 augusti 1526.

Herr Sören flydde med ett större fartyg och två jakter ut på Östersjön. Vid tiden för nederlaget hade han goda förbindelser med Mecklenburg, och många trodde, att han flytt dit. Men det visade sig snart, att Norbys fartyg seglat in i Narvafloden och så småningom ankrat på den ryska sidan av floden.² Starka skäl måste ha lockat honom till Vasilij III:s Ryssland.

Vasilij hade år 1505 efterträtt Ivan III som storfurste i Moskva. Han utvidgade Ryssland i krig mot Polen-Litauen. Med sin handelspolitik ville han nå kontakt med länder i väster, som kunde balansera Hansans inflytande. Ett led i denna politik var en handelstraktat med Christian II:s Danmark år 1517. Danskarna skulle främst handla via det 1492 grundade Ivangorod, som låg vid Narvafloden, mitt emot staden Narva.³

I september 1526 seglade Norbys eskader in i Narvafloden, som sedan 1478 var gräns mellan Tyska Ordens väld i Livland och den moskovitiska staten. Man landade vid »Kiffholm», troligen nuvarande Suursaar, en ö halvvägs mellan Narva-Ivangorod och flodmynningen. Platsen var väl vald, »Kyffholm benedden Ivangorod» var neutral mark, som användes vid rysk-livländska förhandlingar. Norby sände en budbärare till storfursten med anhållan om lejd.⁴ Han var redo för nya politiska kombinationer.

Herr Sören hade fått kontakt med storfursten närmast av en tillfällighet. Vasilij hade år 1523 ett sändebud hos kejsaren. Sändebudet, Jakov Ivanovič, träffade i slutet av juni eller i början av juli Christian II i London. Under hemfärden blev Jakovs skepp taget av Norbys folk. Sändebudet medförde brev till storfursten från kejsaren och från Christian II. Herr Sören lät honom därför fara vidare, men grep tillfället i flykten och skickade med bud och brev till Moskva. Detta omtalade Norby i september 1523.⁵

Ett svar från Vasilij till Christian II ger upplysningar om denna händelse. Svaret är daterat 29/11 1523: Christian hade sänt Severin och Arnold med brev. Brev hade också sänts med Vasilij's sändebud Jakov Poluškin. Christian hade begärt hjälp mot sina fiender. Vasilij ville ge hjälp, men inte nu, i år hade man gjort ett fälttåg mot Kazan, och Vasilij's män var uttrötta. Om någon olycka skulle inträffa för Christians fältherre Severin, så hade Christian befallt honom resa till Vasilij, och om han kom till Vasilij skulle denne visa honom välvilja. För Christians skull hade storfursten sänt Severin ett lejdbrev, att det stod honom fritt att resa till och från hans rike.⁶

Budbärarna var Severin Brun och Arnold, den senare troligen identisk med Arndt Schulte, som är känd från annan budskickning.⁷ Lejden, som de medförde, var daterad 29/11 1523, samma dag som svaret till Christian II utfärdades.

Norby drev vid denna tid kaperier nära Reval. Hans skepp dolde sig ofta vid ön Aegna nordöst om staden. På grund av den ryska lejden kunde han flytta sin operationsbas österut. Hösten 1524 kapade hans fartyg med floden Lugas mynning som utgångspunkt. Floden mynnade inom ryskt område. De kapade varorna försålades i Ivangorod några mil därifrån. År 1525 beviljade t o m Ivangorods kommandant, furst Ivan Buynos, herr Sören uppehållstillstånd i Ivangorod.⁸

Sören Norby hade således förstahandskunskap om farvattnen kring Finska vikens södra strand. Han hade affärskontakter med Ivangorod och gott samarbete med kommandanten på Ivangorod. Detta måste på ett avgörande sätt ha påverkat Norbys val av destination hösten 1526. Episoden med Jakov Ivanovič Poluškin hade dessutom lagt grunden till en direkt samverkan med storfursten.

Herr Sören hade själv en helt annan förklaring till sin Rysslandsresa. Efter resan författade han sommaren 1528 en lång klagoskrift. Den riktade sig främst till kejsare Karl V och kejsarens bror kung Ferdinand av Ungern-Böhmen. Norby underströk, att det var Christian II, som gett honom order att dra till Vasilij och begära hjälp. Det var på grund av denna order, som Norby kontaktade storfursten.⁹ Men sedan Christian våren 1523 lämnat Danmark mottog herr Sören inget budskap från honom förrän den 25/1 1524. Detta var drygt fyra månader efter Poluškin-händelsen.¹⁰ Kanske bröt Norby sin herres brev till Vasilij och fick på så sätt reda på vad Christian planerade. Någon direkt order att fara till storfursten fick han däremot inte. Långa klagoskrifter försöker utpeka Christian II och inte Norby som initiativtagare till rysslandsresan. Med hänsyn till hur denna utvecklade sig, är Norbys handlingssätt förklarligt.

Ordalagen i storfurstens lejdbrev visade, vad Norby velat uppnå med sin framställning till Moskva. Han ville ha tillstånd för sig och sina män att över gränsen i Finland färdas fritt genom storfurstens områden. Ryktet om Norbys avsikter spred sig. Sommaren och hösten 1526 fruktade man i Sverige, att Norby med rysk hjälp skulle inta Finland. Två månader efter Norbys flykt varnade Gustav Vasa för samarbete mellan Norby och en viss mästare Lukas, som visste om förhållandena i Finland. Mästare Lukas hade enligt Herberstein varit befälhavare i Viborg och flytt till Moskva.¹¹

Astrid Friis menar, att herr Sören drog till storfursten i det något naiva hoppet, att denne ville stödja ett tåg till Finland eller Norge.¹² Ifråga om Finland har hon

rätt. Men Norge som angreppsmål förekommer inte i någon källa före flykten till Moskva. Efter det ryska äventyret nämnes däremot Norge ofta i Norbys skrivelser.

II.

Norby låg vid Kiffholm en månad och väntade på lejd. Storfurstens lejd utfärdades den 26 september 1526. Då herr Sören fått den, drog han »genom natt och dag» till Moskva. Dit bör han ha anlant mot mitten av oktober. Enligt långa klagoskriften fick han, då han först kom till staden, företräde inför storfursten. Han framvisade sina brev och framförde sitt uppdrag från Christian II.¹³

I en kortare klagoskrift, som herr Sören författade strax efter ankomsten till Moskva, skrev han, att han fått fri lejd och löfte om att framlägga sina ärenden. Denna lejd höll storfusten ännu, och Norby hoppades han ville hålla den i fortsättningen. Klagoskriften omtalar inte, att Norby fått företräde hos storfursten.

Den 9/1 1527 berättade man nyheter i Reval. En man vid namn Russe hade nyligen varit i Moskva. Där hade han sett, att Severin farit till storfursten två gånger med sina knektar och där ätit bröd (»broth darsulvigest gegeten hebbe»). Han skulle också ha uppvisat kejsarens och andra kungars och furstars brev. Audiensen måste ha ägt rum senast vid mitten av december 1526.¹⁴

Den egendomliga uppgiften om att herr Sören ätit bröd hos storfursten, kan förklaras med hjälp av Herberstein. Då denne var inbjuden till storfurstens taffel, gav man honom ett bröd med orden, att storfurst Vasilij utsträckte sin ynnest till honom och sände honom bröd från sitt eget bord. Brödlimpan var i form av ett bogträ, tillade Herberstein.¹⁵ Enligt Russes uppgifter mottogs alltså Norby på ett hedersamt sätt vid storfurstens taffel.

Den första tiden efter ankomsten godtogs han av storfursten. Han kom, enligt vad lejdbrevet omtalade, på kejsarens uppdrag. Just vid denna tid befann sig i Moskva sändebud från kejsaren och från kejsarens bror, kung Ferdinand av Ungern-Böhmen. Greve Leonard de Nugaroli företrädde kejsaren och den ovan citerade författaren till *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Siegmund von Herberstein, representerade Ferdinand. Deras uppdrag var att medla mellan storfursten och Sigismund I av Polen. Herberstein var sedan år 1516 bekant med Norby. Hans åsikt om den danske sjökrigaren var dock inte odelat positiv. Norby var »en krigisk man, van att åkalla djävulens beskydd för sina företag, en man om vilken jag hört många ting, som jag försiktigtvis lämnar osagda», skrev han i *Rerum Moscoviticarum*.

De kejsrerliga sändebudens närvaro måste trots allt ha stärkt Norbys positioner under den första tiden i Moskva. Men Nugaroli och Herberstein fick avskedsaudiens redan den 11 november 1526 och lämnade strax därefter Moskva.¹⁶ Norby beviljades audiens, men sedan ville inte storfursten träffa honom mera. Då en budbärare anlände från Christian II någon gång strax efter nyår 1527, fick han inte företräde inför Vasilij. Varken budet eller herr Sören fick lämna Moskva.¹⁷ Storfurstens onåd hade drabbat dem.

Storfurstens inställning påverkades troligen av de kejserliga sändebudens avresa. Diplomatiske aktioner från Norbys motståndare bör också ha spelat en roll för Vasilij omsvängning. Danskarna förhöll sig passiva. Fredrik I skrev inte ens till Vasilij, utan bad svärsonen, hertig Albrecht av Preussen, ombesörja detta. Danskarna såg nog det som inträffat med blida ögon: En avväpnad Norby i Ryssland var att föredraga framför en Norby med flotta i Blekinge. Så mycket mera energiskt ingrep Reval. Stadens styresmän skrev hösten 1526 till kommandanten i Ivangorod och beklagade sig över Norbys sjööverier och över att kapargodset förts till Ivangorod. Till Lübeck skrev revalborna, att man gemensamt borde ingripa med skrivelser eller en ansenlig delegation till storfursten. Lübeck varnade därför i två brev storfursten för Norbys trolösa dåd. Någon delegation ville man däremot inte vara med om.¹⁸

Reval vände sig då i en skrivelse 1/1 1527 direkt till storfursten. Man klagade över att kommandanten i Ivangorod inte brytt sig om att besvara skrivelser rörande herr Sören. Nu krävde Reval, att den trolöse fredsbrytaren Norby skulle straffas för sina ogärningar. Brevet sändes tillsammans med Lübecks två skrivelser till Moskva via Novgorod. Omkring den 4 februari 1527 lämnade budbäraren Kort Vincke Novgorod.¹⁹ Först vid mitten av februari kan breven ha nått sin adressat. Det var ungefär vid samma tid som storfurstens ovilja mot Sören Norby kom till uttryck.

Storfursten svarade den 19 mars 1527 på klagomålen mot Norby. Reval fick veta att herr Sören ännu inte hade gått i storfurstens tjänst och följaktligen inte kunde dömas! Ordensmästaren i Livland hade också klagat över Norbys kaperier. Storfursten svarade honom, att kommandanten i Ivangorod fått i uppdrag att undersöka saken.²⁰

Reval satsade kraftigt på diplomatiska ingripanden och fick stöd av Lübeck. Men Reval vidtog också mera dramatiska åtgärder. Den 30 oktober 1526 angrep fem revalska jakter Norbys skepp, som låg i Narvafloden under Ivangorods murar. Jakterna medförde legosoldater och ryttare. Norbys båda jakter, Flemingk och Klevelues, erövrades. Norbys folk fick understöd av ryssarna och lyckades fly till dessa.²¹ Revals djärva kupp föranledde Norby till bittra kommentarer. Sedan han själv dragit till Moskva, kom revalborna och tog hans skepp, trots att de var »belagda med trossar och tåg vid husen i ryska Narva». Till detta faktum återkom han flera gånger.²² Tydligt hade förtöjningarna sjörättslig betydelse.

Revals anfall mot skeppen i Ivangorod var en allvarlig gränskränkning. Beridna legoknektar från Reval fick i fortsättningen skydda Narva mot ryska hämnadeaktioner. Först år 1528 inträdde normala förhållanden i staden.²³ Herr Sörens ankomst till Ivangorod måste därför ha inneburit ett hot för Reval, annars hade staden inte vidtagit så desperata åtgärder.

Man får se Revals agerande med rysslandshandeln som bakgrund. Stadens livsnerv var transitohandeln på Ryssland, som levererade pälsverk, vax, talg, lin och hampa. Till Lübeck utförde Reval dessutom spannmål och boskapsprodukter. Från Lübeck kom salt, tyger och sill.²⁴ Revals handel med det moskovitiska riket gick till största delen över Narva/Ivangorod. Detta gällde såväl sjövägen som landvägen. Narva var in-

te egen hansastad, utan var underställd Reval. Från Ivangorod försökte ryssarna komma förbi Reval, Narva och andra livländska städer, och driva direkthandel med Väst-europa.²⁵

Sören Norbys kaperier hade i flera år varit en plåga för Reval. I en namnförteckning i Revals arkiv uppräknades inte mindre än 26 revalköpmän, som skadats av Norbys kaperier.²⁶ Hans kapare kunde man emellertid till nöds stå ut med, men hans ankomst till Ivangorod innebar ett allvarligt hot mot Reval. En eventuell samverkan Norby – ryssarna kring ett erövringståg mot Finland, skulle ha slagit Revalhandeln i spillror. Sjövägen till Narva skulle ha spärrats och Ivangorods konkurrenskraft skulle ha stärkts. Revals kraftiga ingripande mot Norby fick härigenom sin förklaring. Man slog till mot Norbys eskader, trots risken för komplikationer med ryssarna. Reval samarbetade dessutom diplomatiskt med sin handelspartner Lübeck. Reval lyckades, herr Sörens fartyg kunde inte hota sjöfarten. Storfurstens försiktiga välvilja mot den danske amiralen förvandlades till misstroende och likgiltighet.

Redan under de första månaderna av år 1527 måste Norby ha förstått, att någon Finlandsexpedition skulle det inte bli tal om. Rysslandsresan hade blivit ett politiskt fiasko. Då Christian II:s förste budbärare kom till Moskva, var herr Sören redo att lämna Ryssland. Det fick han inte. I ytterligare ett och ett halvt år måste han stanna där. Han hade god tid att fundera över hur han inför kejsaren och Christian II skulle ursäktat sin misslyckade Moskvafärd.

Resultaten av hans tankemöda återfinnas dels i den långa klagoskriften från sommaren 1528, dels i tre brev skrivna till Christian II under resan från Ryssland. En linje i klagoskriften har redan behandlats; försöken att få Christian II att framstå som initiativtagare till Moskvaresan. En annan linje var att visa, hur herr Sören motstått de ryska försöken, att få honom att övergå i rysk tjänst. En gång erbjöds han slott, guld och pengar, en annan gång försökte man med hjälp av brännvin locka över honom och hans folk i Vasilij's tjänst. Amiralen hade omkring 150 män i Moskva. Dit hade de förts i slädar, efter revalskeppens anfall mot jakterna i Ivangorod. Ett hundratal av manskapet avföll under påverkan av de starka dryckerna. De lät döpa sig till ryssarnas tro. Storfurstens representant, mästare Bartolomeus, »född vallack», drack emellertid förgäves Norby berusad. Någon rysk tjänst ville denne inte veta av ens i drucket tillstånd. Mästare Bartolomeus är känd från andra källor. Han var italienare, och stod högt i storfurstens gunst.²⁷

Norbys långa klagoskrift kan läsas som det första nordiska reportaget från den ryska huvudstaden. Men reportaget handlade mest om herr Sören själv. Han framställde sig som riddaren utan fruktan och tadel, den trogne tjänaren, som motstod frestelser och intriger. Hans trohet mot kejsaren och mot Christian II var orubblig. Detta är tendensen i den långa klagoskriften. Till de tre breven blir det tillfälle att återkomma.

De bud, som Christian II efter hand avsände för att utverka Sören Norbys befrielse, mottogs inte av storfursten. Någon tid efter nyår 1527 kom Albrecht av Minden. Sedan kom Mats Lifflander, Ebel Übelacker och sist Erich Nilssen. Alla kvarhölls i Moskva tillsammans med Norby, som enligt egen uppgift hölls fången i ett hus. Ingen fick skicka budskap av något slag.²⁸

Senhösten 1527 sände kung Ferdinand av Ungern-Böhmen sin förhandlare Stefan Klintzschitz Keylsperger från Gran (nuv. Esztergom) i Ungern till Moskva. Återvändande ryska sändebud ledsagade honom. Ändamålet var närmast en hövlighetsvisit hos Vasilij. Ferdinand ville med tanke på Polen behålla ryssarnas vänskap.²⁹ Efter nyår 1528 var Klintzschitz i Moskva. Där fann han Sören Norby och hans tjänare i stort elände.

Stefan har gett en utförlig redogörelse för hur han lyckades få Norby fri.³⁰ Sedan han läst de brev denne medförde, beslöt han sig nämligen för att ta sig an Norbys sak. Detta var från början inte alls meningen med hans besök i Moskva.³¹ Stefan gjorde strax efter ankomsten en framställning (»Werbung») vid hovet. Han lade då också fram herr Sörens sak. Medan han väntade på svar, anlände ett femte sändebud från Christian II till Moskva. Budet hette Peter Russe. Russe hade bl a med sig brev från kejsaren.

När Stefan skulle ha sin avskedsaudiens (»Abfertigung») och få svar på sin anhållan, kallades han och Peter Russe till hovet. Stefan lyckades manövrera så, att även Russe fick företräde hos storfursten. Inför Vasilij pläderade Stefan för Norbys sak. Då Peter Russe försökte lägga fram sin sak, blev han uppmanad att tiga. Man tog Christians brev och förde ut Stefan och Peter.

Men Stefans plädering gjorde effekt. Kanslern själv kom till Stefan med bud om att Norby kvarhållits, eftersom »tidigare ej funnits någon fri eller öppen väg för honom». Nu fick han tillstånd att fara med Klintzschitz till kejsaren. »Alltså gav man herr Severin fri och ledig åt mig, innan Kejsarlig Majestäts brev liksom de andra (breven) hade blivit öppnade», skrev Stefan.

Det flera gånger omtalade kejsarliga brevet synes vara identiskt med ett brev, som Karl V år 1527 ställde till storfursten. Där vädjade han om att herr Sören skulle släppas fri. Brevet hade utverkats av Christian II:s sändebud vid kejsarens hov.³² Det kejsarliga brevet behövde emellertid aldrig användas. Storfursten var mån om att bevara vänskapen med den ungerske kungen. Hans bud behandlades med en respekt, som inte kom Peter Russe till del. Herr Sörens befrielse var ett led i en rysk kampanj för samverkan med kung Ferdinand mot Polen.

I ett brev redovisade storfurst Vasilij sin syn på Norbys befrielse. Brevet skrevs till Christian II, och är daterat i Moskva år 7036 i månaden april, dvs år 1528.

Ett brev hade sänts till Vasilij med Christians budbärare Peter Rusin. I brevet anhöll Christian, att en av hans trogna, Sevrin Norby, med stöd av begäran från kejsar Karl och kung Ferdinand skulle släppas. Vasilij hade därför, i enlighet med sin gamla vänskap med Christian, befallt Sevrin resa hem till sig. »Och Vi har gett honom gåvor och Vi har befallt, att man skall ge honom och hans folk föda på vägen.» »Och Vi har hållit honom hos oss på grund av den långa resan och på grund av medömkan med honom, då det inte fanns någon plats, dit han kunde resa. Men nu har Vi givit Sevrin hans frihet och låtit honom resa med Vår broder konung Ferdinands sändebud Stepan. Men den utrustning han fört med sig kunde han på grund av dess tyngd inte taga med sig. Och han har bett, att Vi skulle ersätta ho-

nom för denna. Och Vi har, för Din skull och för vår medömkan med Sevrin, befallit, att man skall ge honom pengar för denna.»³³

Vasilij's brev har citerats som ett exempel på dåtida rysk diplomati. Den naivt utformade argumenteringen återfinns även i det svar, som kanslern medförde till Klintzschitz.

Herr Sören bör ha lämnat Moskva redan i mitten av april år 1528. Den 7 maj visste man i Reval, att han släppts fri. Det var ett blandat sällskap, som lämnade Moskva. Sören Norby och hans krigsfolk bildade en grupp. I Litauen sändes en del av folket till Ordenslandet, där Norby fortfarande hade 3 jakter liggande. Herr Sören och 24 man fortsatte tillsammans med Klintzschitz och ett ryskt sändebud mot Prag. Dessutom följde ett antal av Norbys fordringsägare sin gäldenär på färden genom Europa. I maj nådde man Vilna i polske kungens land.³⁴ Där bodde Norby i samma hus som den polske kungens sekreterare, Jan Zambocki. Denne gav en karakteristik av Norby, som här må återges, eftersom det är den enda, som låter oss ana hur den danske sjökrigaren såg ut: »Han är en man som är militärisck till kropp och själ och även till sinnelag» (»Est vir corpore et animo atque ingenio militari»).³⁵

Från Vilna fortsatte Norby västerut. Uppgörelsen med Christian II stundade.

III.

Herr Sören skulle rapportera sitt ryska fiasko till Christian II. Det gjorde han i de ovannämnda tre breven. Från Vilna skrev han två brev, båda felaktigt daterade till den 20 juni 1528. Rätta dateringen är slutet av maj 1528.³⁶ Ett tredje brev var skrivet i Breslau den 24 juni 1528. Avsikten med breven var bl a att dämpa Christian II:s besvikelse över det ryska misslyckandet. För att uppnå denna effekt valde Norby skickligt ut sina fakta.

Han omtalade, att storfursten innehade Grönland och ett område i Norge. Dessa länder skulle Norby med Guds hjälp återskaffa. Några bönder från Norge hade varit hos honom i Ryssland. De medförde brev om att de var redo att gå man ur huse för Christians skull. Men herr Sören fick inte storfurstens tillstånd att bege sig till Norge, annars hade Christian fått landet tillbaka.³⁷

Sedan sommaren 1525 hade Norge spelat en allt större roll i Christian II:s planer på en restitution. Inre oro i Norge framkallade förhoppningar, som Norby underblåste med sina upplysningar från Ryssland.³⁸ Herberstein citerade från sin resa år 1526 rykten om att den moskovitiska fursten uppbar tribut vid Ishavskusten så långt ner som till Trondheim.³⁹ Sådana rykten kan ha gett herr Sören uppslaget till skrivierna om Norge. Före rysslandsresan förekom inte Norge i hans planer.

Upplysningarna om Norge var osäkra. Amiralen hjälpte till att bygga luftslott åt Christian II. Samma syfte hade några rader om Grönland. I det ena Vilnabrevet lämnade Norby märkliga upplysningar: Storfursten innehade, utom området i Norge, »två

biskopsdömen i Grönland, vilka jag med Guds hjälp vill hjälpa Ers Nåde och Ers nådes barn att återskaffa . . . emedan jag talat med folket om dessa länder i Ryssland.» Norby visste besked om allt, så det skulle inte bli till skada för Christian, att herr Sören varit i Ryssland.⁴⁰

Från Breslau spann Norby vidare på samma tema: Om han återkom till Christian, skulle han bringa goda nyheter. Kungen skulle inom kort ha sina tre riken åter, »och Grönland och flera andra länder, som storfursten tagit från Ers Nåde, skall återställas, om vilket jag vet allt besked, emedan jag talat med folket om länderna». Norby hade underrättats om hur allt förhöll sig.⁴¹

Herr Sörens uppgifter förefaller att vara orimliga. Grönland hade visserligen en gång varit ett biskopsdöme med biskopssäte i Gardar, men den siste biskopen, som bodde på Grönland, dog på 1370-talet. Efter den tiden var den grönländska biskopstiteln en ren hederstitel, som påven utdelade till prelater, då dessa skulle ha en viss rang. Med hänsyn till detta verkar påståendet om två biskopsdömen på Grönland år 1528 att vara fantasier.

Den sista kända skeppsförbindelsen mellan Grönland och Norden var år 1410. Sedan blir det tyst om Grönland, även om vissa grönländska fynd av kläder antyder förbindelser med Västeuropa omkring år 1450.⁴² Det synes därför ha funnits aktuellare samtalsämnen än Grönland i 1520-talets Moskva!

Sören Norby hade emellertid tidigare varit inblandad i grönländska angelägenheter. Åren 1514 – 1516 var han först hövitsman och sedan länsman på Island.⁴³ Han måste då ha lärt sig en del om de arktiska farvattnen, något som Christian II senare ville utnyttja. Kungen hade genom ärkebiskop Erik Valkendorf och andra fått intresse för Grönland. Den 10 december 1520 gav Christian herr Sören order, att göra sina skepp redo för att ge sig till sjöss mot Grönland. Den 8 februari 1521 svarade Norby från Kalmar slott: Han lät arbeta på sin kravell varje dag. Den måste repareras, så han kunde inte vara klar innan påsk, »men strax efter påsk vill jag vara redo att löpa till Grönland eller annorstädes, vart Eders Nåde vill hava mig i världen. . .»⁴⁴

Tyvänn stannade Norbys Grönlandsexpedition på papperet. Christian II fick annat att tänka på år 1521. Men de kuriösa uppgifterna om två biskopsdömen på Grönland kan kanske förklaras med hjälp av herr Sörens grönländska erfarenheter. År 1521 fanns det visserligen inte två biskopsdömen på Grönland, men det fanns två grönländska biskopar. År 1492 utnämndes Mattias Kanuti till biskop över Grönland. Biskop Mattias dog först år 1539. År 1519 utnämnde påven Vincens Pedersen Kampe till grönländsk biskop, efter påtryckningar från Christian II. Påven var av naturliga skäl tveksam, titeln hade ju redan en innehavare.⁴⁵ Vincens Kampe passade emellertid in i Christian II:s grönländska planer, i vilka även Sören Norby drogs in år 1520. Dubblingen på biskopssätet i Gardar måste ha debatterats vid det danska hovet. Kanske var det minnesbilder från denna episod som föresvävade Norby i Moskva; två grönländska biskopar blev till två grönländska biskopsdömen.

Norbys intresse för Grönland var som synes fullt förklarligt. Men varför diskuterade han just detta avlägsna land med ryssarna? Han förknippade dessutom Grönland

med ett landförvärv, som storfursten sades ha gjort på Christian II:s tid. Forskningen har inte gett någon förklaring. C F Allen konstaterade bara, att »under sit russiske Fangenskab, tænkte Søren Norby endnu paa Grønland».⁴⁶ Finn Gad har i sin grönländshistoria fört problemet vidare. Han nämner Norbys två brev från Vilna och Breslau, och att det i Vilnabrevet finns en fantastisk nyhet om två biskopsdömen i Grönland. »Man har her nærmest fornemmelsen af, at Søren Norby er hildet i datidens oppfattelse af, at Grønland ligger nord fra Norge, og at det alltså slet icke er det, vi forstår ved Grønland, han her omtaler. Denne meddelelse får stå ved, hvad den er – et løst rygte, der kolporteres.»⁴⁷

Finn Gad är på rätt spår. Det »Grönland» som folk talade om i Ryssland, kan inte ha varit nordbornas Grönland. Det var ett land, som storfursten förvärvat, men vilket?

Spörsmålet har brevlades diskuterats med M. Belov vid Arktiska och Antarktiska forskningsinstitutet i Leningrad. Belov har författat en bok om de tidigare ishavsfärderna.⁴⁸ Belov framhåller, att den ryska forskningen inte känt till Norbys båda brev. Ryssarna företog färder i Ishavet mot slutet av 1400-talet och början av 1500-talet. »Vid analysen av Norbys brev, speciellt vid omnämmandet av Grönland är det nödvändigt att vara försiktig, se här varför! Som jag har lyckats fastställa, menade man med begreppet 'Grumanlandskaja Zemlja' Spetsbergen, vilket senare av ryssarna även kallades 'Grumant'. Därför antar jag, att yttrandet i Norbys brev inte rör Grönland utan Spetsbergen, vilket vid denna tid besöktes av ryssar.» Det första omnämmandet av ett ryskt innehav av Spetsbergen finns i ett brev från 1493, där tysken Hieronimus Münzer omtalar den stora ön »Grulanda». Brevet citeras i en bok av Sergej Obručev 1964.⁴⁹

Belov framför här två intressanta teorier: Det Grönland herr Sören diskuterade i Ryssland skulle vara identiskt med »Grumanlandskaja Zemlja», som också kallades »Grumant» eller »Grulanda». Eftersom »Grumanlandskaja Zemlja» etc är det samma som Spetsbergen, stöder Norbys brev uppfattningen, att ryssarna upptäckte Spetsbergen på 1400-talet.

Belovs första teori är helt rimlig. Ryssarna berättade för Norby om ett nyförvärvat land uppe i Ishavet. Detta land kallades »Grumant» el dyl, och Norby sammanställde namnet med det Grönland (Gron lanth), som han själv kände till. Han rapporterade till Christian II, om vad han trodde var Grönland, och förband den stora ön med Norge. Detta var naturligt. Grönland var sedan 1200-talet skatteland under Norge.⁵⁰ En återerövring av Norge borde därför leda till Grönlands återerövring, och detta skulle komma Norges exkonung Christian II till godo.

Men Belov anser vidare, att »Grumant» etc är identiskt med Spetsbergen. Frågorna kring »Grumant» har diskuterats av Anatol Heintz i en uppsats från år 1964. Professor Heintz bygger sin framställning på fem ryska böcker, publicerade åren 1935 – 1964. Av dessa anser han Belovs och Obručevs ovan nämnda böcker vara de mest objektiva och pålitliga. Gemensamt för de ryska framställningarna är, att de anser att Spetsbergen upptäcktes av pomorerna. Dessa var fångstmän vid Ishavskusten, som flytt undan skattetrycket i centrala Ryssland.

Obručev skriver t ex: »Vi kan inte längre betvivla, att redan mot slutet av 1400-talet ryssarna jagat på denna ögrupp (Spetsbergen) och övervintrat där». Belov noterar: »Pomorerna besökte ofta Spetsbergen, Grumant eller Grunt.» Han fortsätter: »de första skrivna bevisen för de heroiska ryska expeditionerna till Grumant finns från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet.»

Heintz granskar de fakta, som de ryska vetenskapsmännen framlagt. Han menar, att åsikten om att ryssarna upptäckte Spetsbergen under medeltiden, är »av spekulativ natur». Heintz utesluter inte möjligheten, att ögruppen kan ha upptäckts av en slump, men de ryska forskarna rör sig med förmodanden. Bevis saknas fullständigt. Heintz slutsats lyder, att de ryska expeditionerna till Spetsbergen förefaller att ha kommit igång först sedan holländaren Barents upptäckt Spetsbergen år 1526 och meddelat detta till ryssarna.⁵¹

Det viktigaste dokumentet för de ryska forskarna är enligt Heintz' åsikt ett brev från Fredrik II till hövitsmannen på Akershus, Ludvig Munk. Brevet är daterat 1576. Det omtalar, att ryssen Paulus Nichetz berättat i Vardö år 1575, att han brukade segla till Grönland varje år. Han var villig att mot betalning visa vägen dit.⁵² Enligt Finn Gad var detta Grönland det samma som Spetsbergen. Den ryske forskaren Stavitzer anser, att Nichetz representerar de pomorer, som seglade till Grumant-Spetsbergen före Barents.⁵³ Om detta kan ingenting med säkerhet sägas. Men brevet från Fredrik II erbjuder paralleller till Norbys två brev. Ett arktiskt land omtalas, dit ryssarna rest, eller där de förvärvat land. Landets namn förvanskas till Grönland. Det kan då understrykas, att Norbys brev är 48 år äldre än det viktiga brevet från år 1576.

Till ovanstående fakta om Grumant-problemet kan läggas, att ishavskusten var föremål för stort ryskt intresse på Sören Norbys tid. Herberstein, som skildrade den moskovitiska staten sådan den var åren 1517 och 1526, har många upplysningar om den dåtida ryska expansionen i ishavsområdet. I kapitlet »Navigationen på den frusna oceanen» beskriver han t ex ishavskusten från Norge till Dvinas mynning i Vita havet.⁵⁴

Under vistelsen i Ryssland åren 1526 – 1528 fick Sören Norby höra talas om den ryska framryckningen i Ishavet. Han erfor, att man nyligen bemäktigat sig ett land, som ryssarna kallade »Grumant» el dyl. Norby utgick från egna erfarenheter, och uppfattade »Grumant» som »Gronlanth», dvs nordbornas Grönland. Ryssarna måste ha menat ett annat land. De hade på 1520-talet ingen anledning att diskutera nordbornas Grönland. Vilket land ryssarna åsyftade, då de nämnde »Grumant» eller liknande namn, kan inte säkert fastställas.

Belov omtalar i sin bok år 1956, att de tidigaste skriftliga bevisen för ryska expeditioner till »Grumant» är från slutet av 1500-talet. Om så är fallet, får Norbys två brev från år 1528 speciellt värde. Tolkade som ovan innehåller breven de tidigaste skriftliga beläppen för ett ryskt förvärv av »Grumant».

Kan fortsatt forskning dessutom bevisa, att »Grumant» är detsamma som Spetsbergen, får herr Sörens uppgifter ännu större intresse. Men även om identiteten

»Grumant» – Spetsbergen inte kan anses styrkt, så har Norbys tröstande ord till Christian II gett forskningen kring Arktis historia nytt stoff. Detta blir ett oväntat resultat av Sören Norbys ryska odysseé.

Sören Norby, Moscow and Greenland

In August, 1526 a Luebeck-Danish fleet drove Sören Norby away from Scandinavia. Norby was Fredrick I's provincial governor of Blekinge but he had intrigued for the exiled Christian II. Sir Sören fled to the Russian town Ivangorod on the Narva river. The contemporaries of Norby were astonished, but Norby had the promise of safe-conduct from Great prince Vasily III and commercial ties with Ivangorod, where he sold captured goods.

The Russian journey was a political fiasco. Norby arrived in Moscow in October, 1526. He did not get the support of the Great prince, however, for his plans to recapture Finland. The Hanseatic town Reval intervened diplomatically in Moscow. Furthermore, the ships of Reval conquered the vessels of Sir Sören beneath the walls of Ivangorod. Reval was afraid of a catastrophe for its Russian commerce should the plans of Norby be realized.

Norby was detained in Moscow until April, 1528. At that time an emissary from king Ferdinand of Hungary-Bohemia managed to free the Danish adventurer.

Now he was free, but he had to explain away his unsuccessful Russian odyssey to Christian II. In three letters, written in Vilna and Breslau in early summer, 1528, Norby told that the Great prince possessed parts of Norway. In the Breslauer letter he informed that the Great prince had conquered Greenland. In one of the Vilna letters Norby gave the remarkably precise information that the Russians possessed two bishoprics in Greenland (»Gron lanth»). He had spoken to the people in Russia about these lands, which should be given back to Christian.

No bishop had been living in Greenland since the 1370-ies, and the last documented journey between Greenland and Scandinavia was in 1410. One may think that the Russians could have chosen more contemporary subjects in their discussions with Sir Sören.

The latter had experienced Arctic waters, however. Furthermore he had planned, on the orders of Christian II, an expedition to Greenland in 1521. In 1521 there were two Greenlandish titular bishops, appointed by the pope. In Norby's memory, two bishops may have become two bishoprics. The »Gron lanth» which he had in mind in 1528 was the Greenland of the Scandinavians, a country of which he had personal experience.

The country, the Russian name of which Norby understood as »Gron lanth» cannot have been the Greenland of the Scandinavians. The Soviet Arctic Sea researcher M. Belov, in a letter to this author, says that Norby's letters were unknown in the Soviet Union. According to Belov, the »Gron lanth» of the letters was a country which the Russians called »Grumant» or something like it. Furthermore, he identifies »Grumant» with Spetsbergen. According to Belov, Norby's information bolsters the view of Soviet research that the Russians discovered Spetsbergen long before Barents in 1596.

It is probable that Norby perceived »Grumant» as »Gron lanth» and reported this to Christian II, who was interested in Greenland. That »Grumant» should be identical with Spetsbergen cannot be considered proved, however. According to the Norwegian A. Heintz, who in 1964 examined the Soviet literature on the subject, there is no proof of such an identification.

The letters of Sören Norby show, however, that Arctic journeys were being discussed in Moscow in 1528. The country »Grumant», which Norby perceived as »Gron lanth», was a topic in the discussion. Thus interpreted, the two letters of Norby from 1528 are the earliest written proofs of Russian journeys to »Grumant». If future research can demonstrate that »Grumant» is Spetsbergen, Norby's information will have particular value for the history of the discovery of the Arctic lands.

NOTER

1. Siegmund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, 1549. Här citerad efter en engelsk upplaga, *Hakluyt Society*, London 1851–1852, I, s 87.
2. L J Larsson, Sören Norbys fall, *Scandia* 1969, s 21 f; GR 3, s 411; *Hanserecesse* III (cit HR), 9, s 459, 467.
3. Sven Svensson, *Den merkantila bakgrunden etc.*, 1951 s 40 f, 170; B Pares, *A history of Russia*, 1955, s 122 f.
4. Christiern II:s Arkiv, utg av N J Ekdahl, 1835–1842 (cit Ekdahl), s 140 f; A Süvalep, Taanija orduaeg, *Narva ajalugu I*, toimetaja A Soom, 1936, s 24, 230. (A Süvalep, Danmarks och Tyska Ordens tid, Narvas historia I, utg A Soom). – Professor Endel Varep, Tartu, har lämnat värdefull hjälp rörande det estländska materialet. En maskinskriven tysk översättning av Süvaleps bok, D 1412 b, Kungliga Biblioteket, har utnyttjats.
5. Sören Norby till Christian II, Visborg 14/9 1523, Ekdahl, s 454 f. – Christian var i England från 19/6 1523 och ca två veckor framåt, C F Allen, *De tre nordiske Rigers Historie* 4:2, 1870, s 110, 126.
6. Vasilij III till Christian II, Moskva 29/11 1523, Ju N Ščerbačev, *Russkije akty . . .*, *Russkaja istoričeskaja biblioteka*, Tom 16, St. Petersburg 1897, sp 33–34. Brevet är där feldaterat till 1524, men rätt daterat i samme utgivares *Datskij Archiv*, Moskva 1893, s 14. Jfr K Selnes, *König Christiern II und Russland. Scando-Slavica* 7, 1961, s 309 f.
7. Ekdahl, s 53; HR 9, s 29 f.
8. Lejdbrevet, se Ekdahl, s 84 f. – Kaperierna enl Süvalep, a a, s 160.
9. Norbys långa klagoskrift, Ekdahl, s 1 f, särskilt s 52 f. – För dateringen se Emilie Andersen, *München-Samlingen*, 1969, s 112.
10. Ekdahl, s 688 f.
11. Ekdahl, s 84; GR 3, s 204 f, 314 f; Herberstein, a a II, s 102 f.
12. Astrid Friis i *Dansk Biografisk Leksikon* XVII, 1939, s 234 f.
13. Ekdahl, s 56 f, 64. – Jfr GR 3, s 150.
14. Norbys korta klagoskrift, Ekdahl, s 129 f. – Skriften har daterats till sommaren 1528, Andersen, a a, s 112. – Den tillkom emellertid före Norbys audiens i december 1526 (se ovan) och efter det han fått veta, att revalborna 30.10.1526 tagit hans jakter (*HR* 9, s 468). Detta daterar skriften till o. 15/11 – 15/12 1526. – Russes uppgifter finns i ett brev från Reval till Lubeck 9/1 1527, *HR* 9, s 500.
15. Herberstein, a a, II, s 127 f. Herberstein uppfattade brödets form som en symbol för träl-dom.
16. Herberstein, a a I, Inl. s CXVIII f; s 87 f, II s 140 f, 171 f, Jfr C Paludan-Müller, *De første Konger . . .*, 1874, s 303.
17. Ekdahl, s 60 f, 64 f.

18. *HR* 9, s 467 f, 468 not 1, 497 f.
19. *HR* 9, s 498 f, 501.
20. *HR* 9, s 513 med not 2.
21. *HR* 9, s 468 not 1, 468 f. – Jfr E von Nottebeck, *Die Geschichte der Stadt Reval*, 1904, s 39; Sävalep, a a, s 160 f.
22. Ekdahl, s 142. Se även C F Allen, *Breve og Aktstykker* etc, 1854 (cit *Breve og Aktstykker*), s 529 och Ekdahl, s 73 f.
23. Sävalep, a a, s 161.
24. G Kerkkonen, *Revalhandeln*, KL 14, sp 143 f.
25. A Attman, *Den ryska marknaden* etc, 1944, s 27; E Tiberg, *Moskau, Livland und die Hanse* etc, *Hansische Geschichtsblätter*, 1975, s 63 f.
26. Sävalep, a a, s 160. Listan kan dateras till slutet av år 1526. Den återfinnes numera i skadat skick i mappen BM 3, Revaler Stadtarchiv, Bundesarchiv, Koblenz.
27. Norbys långa klagoskrift, Ekdahl, s 66 f; *HR* 9, s 500. – Mäster Bartolomeus omtalas i N M Karamzin, *Geschichte des russischen Reiches*, 7, 1825, s 448 not 5.
28. Ekdahl, s 60 f. – Utkastet till det brev Albrecht medförde till Norby är avtryckt av Ekdahl, s 996 f. Utkastet till ett av breven från Christian II till Vasilij finns i sammandrag hos Ščerbačev, a a 1893, s 14.
29. H Uebersberger, *Österreich und Russland* etc I, 1906, s 237.
30. Stefan Klintzschitz till Christian II, Vilna 26/5 1528, Ekdahl, s 1212 f.
31. Andersen, a a, s 65 f påstår oriktigt, att Stefan var utsänd till storfursten för att utverka Norbys befrielse.
32. Ekdahl, s 1154 f, särskilt s 1167.
33. Vasilij III till Christian II, april 1528, Ščerbačev, a a 1897, sp 35–36. – Jfr Selnes, a a, s 310.
34. *HR* 9, s 558 f; *Breve og Aktstykker*, s 529 f; Ekdahl, s 1217.
35. Jan Zambocki till Peter Tomicki, Vilna 2/6 1528. *Acta Tomiciana*, 10, 1899, s 252 f.
36. Norby måste ha lämnat Vilna en av de första dagarna i juni 1528. Den 2 juni skulle han avresa från Vilna, enligt den ovan citerade Zambocki (se ovan not 35). Den 24 juni var han i Breslau, 700 km från Vilna. (*Breve og Aktstykker*, s 529 f; Ekdahl, s 1229 f). Norbys båda Vilnabrev och Klintzschitz's Vilnabrev 26/5 och 30/5 sändes alla med Otte Andersen (Ekdahl, s 1226, 1228; 1220, 1230). De bör ha varit samtidiga. – För synpunkter kring denna datering och kring spörsmål i uppsatsen tackar jag Norbykännaren, konsul Bo Graffton, Asunción.
37. Ekdahl, s 1221 f; *Breve og Aktstykker*, s 529 f.
38. P-E Hansen, *Kejser Karl V og det skandinaviska Norden*, 1943, s 70. – För oron i Norge, se t ex Ekdahl, s 852 f, 1083 f; *GR* 3, s 98.
39. Herberstein, a a, II, s 107.
40. Ekdahl, s 1225. Den citerade texten har där följande lydelse: »zwo biscop dhome jnn gron lanth welch myt gottes hilfpe ich ewer gnaden und ewer gnaden kinderen nach hilffen wil wedder schaffen . . . wente ich de leute gesprochen habe van den lande in ruslant.» – Det är tveksamt om det står »gron lanth» eller »grom lanth» i originalet, München-Samlingen C, pk 9, læg 28, Danska Rigsarkivet.

41. *Breve og Aktstykker*, s 530. – »daesz Gronland und ander landhe mer de de groszfurste ewer gnaden affhendich gemaeket haet, dar ich alle boscheyt van weisz, wente ich daes folck van den landen gesprochen habe.»
42. F Gad, *Grønlands historie I*, 1967, s 167, 188, 218 f; G Authén Blom, *Grønlandshandel*, KL 5, sp 521.
43. Friis, a a, s 235; Allen, a a, 2, s 143 f.
44. *Diplomatarium Groenlandicum*, Meddelelser om Grønland 55:3, 1936, s 4. – Jfr Allen, a a 2, s 287 f, 547 not 33.
45. Sven Svensson, *Kristian den andres planer på en arktisk expedition etc*, 1960, s 174 f; Gad, a a, s 225 f.
46. Allen, a a 2, s 288.
47. Gad, a a, s 227.
48. M. Belov, *Istorii otkrytija i osvoenija Severnogo morskogo puti. Arktičeskoe moreplavanje etc*. Tom I, Moskva 1956. (Historien om den Norra havsruttens upptäckt och användning. Arktisk navigering etc, Bd 1.)
49. Brev från M Belov till förf, 28/8 1966.
50. Gad, a a, s 150.
51. A Heintz, *Russian opinion about the discovery of Spitsbergen*, *Norsk Polarinstittut, Årbok* 1964, Oslo 1966, s 94 f, 106 f, 113.
52. Heintz, a a, s 100. – Brevet är avtryckt i *Grønlands Historiske Mindesmærker* III, p 635 f, Det kongelige nordiske Oldskrifts Selskab I–III, Köpenhamn 1838 f.
53. Gad, a a, s 241; Heintz, a a, s 100, 110.
54. Herberstein, a a, passim, men särskilt II, s 105 f.